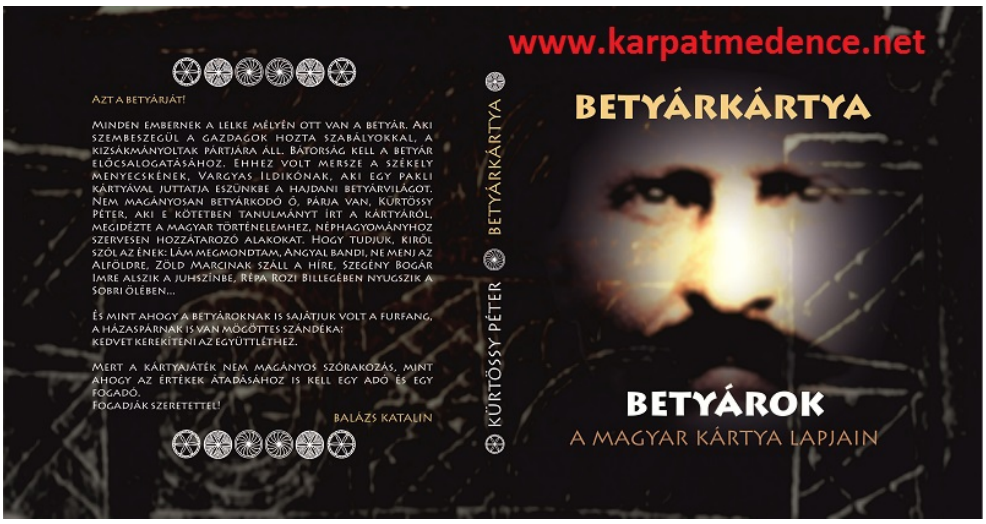
Írta: Vargyas Ildikó
2017. február 08. szerda, 00:00 - Módosítás: 2017. március 20. hétfő, 07:39

Kürtössy Péter: Betyárkártya
Betyárok a magyar kártya lapjain

Gyergyószentmiklós, 2016.

103 oldal.

1915-öt írunk, már javában zajlik a nagy háború. A Balaton-szálló előtti kerek asztalt a Monarchia különféle nemzetiségű katonái ülik körül. Egymás mellett magyar, horvát és polyák. Közös a múlt, a harctérről jött mindahány, és a magyar tenger partján igyekszik testi és lelki sebeiből felgyógyulni. És közös a nyelv is. A kártya. Egy rojtos szélű, viseletes, kopott kártya, ami alighanem szintén megjárta a frontot. A történetet leíró Beér Gyula így merengett a jelenet láttán: *„Szerettem volna megállni, mikor először láttam őket és gibicelni nekik. Szerettem volna jobban, közelebbről megnézni az ő kártyájukon a hidegvérű Tell Vilmost, Stüsszi vadászt, Rudenz Ulrikot és a többi tiszteletreméltó svájci polgárokat, akik megszegve a semlegességet a mi katonáinkkal voltak odafönn a harctéren és most betegen, piszkosan, halóványan, rongyosan velük mulatnak itt is a kék víz mellett, a susogófák alatt… És ekkor furcsa, hangtalan kérdés fordul meg a fejemben. Mért nincs a kártyán, mellyel magyar emberek játszanak, ménes, betyár, fokos, délibábos puszta, gémes kút, vagy arató legény és marokszedő lány? Mért svájci figurák?”*

Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, kicsit távolabbra kell az időben visszatekintenünk. Több elmélet létezik, hogyan került a kártya ázsiai őshazájából az európai kontinensre. Talán mindegy is, a lényeg, hogy gyorsan teret nyert, és nagyban köszönhetően a fa-majd a rézmetszés feltalálásának idővel általánosan elterjedt. Kialakultak a regionális színjelek, és a

játszmák készítése iparággá növekedett: kártyakészítő műhelyek mesteremberei készítették a különféle kártyákat. Játszotta király, úr, polgár és paraszt egyaránt.

Ha hazánkban kártyáról beszélünk, valószínűleg mindenkinek a fenti idézetben említett játszma jut először eszébe, amin Tell Vilmos és társai szerepelnek, és általánosságban magyar kártya névvel illetnek. Aligha gondolta a pesti polgár, Schneider József, amikor rézbe metszette, majd részben sablonnal, részben kézzel megfestette azokat az első kártyalapokat, melyen Friedrich Schiller Tell Vilmos című drámájának szereplői és jelenetei láthatók, hogy olyan népszerű játszmát készít, ami minden más fajtát kiszorít a piacról. Az idők folyamán ugyanis

megszámlálhatatlan, különféle tematikájú kártya készült (az első ismert az 1560-as évekből, egy gyulafehérvári nyomdából került ki), és az sem volt szokatlan jelenség, hogy egy drámát rajzolnak fel a lapokra. Magának Schillernek több drámája is megmozgatta a kártyakészítők fantáziáját. A témában elmélyülő szakemberek szerint azért lett ez a kártya olyan népszerű, mert addig tükörképes pakli hazánkban nem került piacra. Márpedig így sokkal könnyebb a lapokat felismerni, kezelni. Ugyanakkor a kártyakutatók többsége kétségbe vonja, hogy a lapok témaválasztásának is köze lett volna térnyeréséhez. Pedig tán nem ördögtől való gondolat ez, ha belegondolunk, hogy a változásokat sürgető és előkészítő reformkorban kiadott pakli témáját olyan irodalmi mű szolgáltatta, mely arról a felkelésről szól, ahol a svájci szabad kantonok egy Habsburg ellen lázadnak föl…

A Tell kártya hegemóniáját elvitatni nem lehet, de ez nem jelenti azt, hogy ne készültek volna már akkor, és később is újabb tematikájú játszmák. A kártya ugyanis –ahogy ezt Kolb Jenő kultúrtörténeti visszatekintésében szemléletesen levezette– mindig visszatükrözi korának nemcsak művészeti stílusát, de divatját, általános ízlését és érdeklődését is, vagyis ami az adott kort foglalkoztatja, az mindig kifejeződik az újonnan megjelent játszmákon. Száz esztendővel később ugyan, de éppen ezért válhatott valóra a sebesült katonák látványán megfogant gondolat, és Vargyas Idlikó gyergyóalfalvi képzőművész keze által magyar betyárok, magyar motívumok kerültek a kártyára.

Felvetődik azonnal a kérdés, időszerű-e ma betyárokat ilyen formán életre kelteni, mikor világuknak már a 19. század végén bealkonyult? Az eddig lezajlott kártyabemutatókon (Gyergyóalfalu, Pécs, Nagyszeben, Marosszentgyörgy, Szeged) többször feltették kissé rosszallóan a kérdést: miért köztörvényes bűnözők kerültek a magyar kártya lapjaira? Vidróczki Marci és társainak valós élete jelentősen különbözött attól, amit folklóralkotásaink elmesélnek. Rablásból, fosztogatásból éltek, gyakran nem nézve, kitől vettek el. Orgazda hálózatot működtettek, és nemegyszer a gyilkosságtól sem riadtak vissza, Mészáros Pali például nem véletlenül kapta ezt a ragadványnevét. Anélkül, hogy a betyárvilág történetébe elmerülnénk, megjegyezhetjük, a betyárok zöme nem volt eredendően bűnözői alkat, a korszak politikai és gazdasági körülményei kényszerítették őket és még sokakat ebbe a helyzetbe. Rögvest felmerül az örök kérdés, ki a bűnös igazán: az, aki végrehajtja, vagy aki belekényszerít a bűntett elkövetésébe?

Betyárjaink döntően a pásztorok társadalmából kerültek ki, de volt közöttük olyan kisnemes, aki a napóleoni háborúk idején részt vett abban az utolsó nemesi felkelésben, mikor 21 ezer magyar nemes reménytelenül próbálta meg felvenni a harcot a mintegy 55 ezer főt kitevő francia reguláris haderővel szemben. És volt olyan is, aki Borsod vármegye egyik legtöbb birtokkal rendelkező nemesi famíliájának tagja volt. Többen részt vettek közülük az 1848/49-es szabadságharcban, és találni közöttük mélyen hívőt, sokat olvasót, több nyelven beszélőt vagy éppen a börtönlelkész úti naplóját németről magyar nyelvre átültetőt is.

Balladáink, dalaink, mondáink és meséink betyárja elsősorban a vágyat jeleníti meg. Egy-egy sóhaj az igazságért. Mert –ahogy Csoóri Sándor írja– *a történelemből kiszoruló igazság mindig keserű, fojtó énekbe menekül.* E folklóralkotások nyújtják azt a keretet, ahol tiltakozni lehet a semmibe vevő, végletekig kihasználó hatalommal szemben, a tényleges feladatáról réges-régen megfeledkező vezető réteg ellen. Az uralkodói trón túlságosan messze állt, az országot vezető nagybirtokos nemesség túlságosan magasra építette kastélyát, várát, és udvarházát ahhoz, hogy a földből élők jajj-szavát meghallja. Csak itt és így mutatkozhat meg a hatalmon lévők és a szolgaságba taszítottak örök ellentéte, ekkor lép elő az a betyár, aki valójában a közösség vágyának megjelenítője. Alakja ezért természetesen idealizált: fiatal, erős, a női szívek elrablója, aki a túlerővel is szembeszáll, de nem adja meg magát. A gyermekeket és az asszonyokat nem bántja, és bőkezű azzal, aki iránta jóindulattal van. S ami tán a legfontosabb, amit a gazdagtól elvesz, azt szétosztja a szegények között. Harcol a mindenkit megillető szabad életért és az igazságért. E két fogalom örök, és örökös a vágy elérésére. Nem ismer sem térbeli, sem időbeni határokat. Ezért járhatott a dél-alföldi Rózsa Sándor az alsó- Nyárád-menti Somosdon, és ezért énekelnek balladát róla a malozsavölgyi Magyarózdon, a kiskunsági Bogár Imréről a Rákóczi szabadságharc utolsó országgyűlésének helyet adó Salánkon vagy a nagyszalontai Fábián Pistáról a mátyusföldi Feketenyéken. És emiatt gondolták halála után ötven évvel is Sobri Jóskáról azt, hogy patikusként él Amerikában, ezért mesélték, hogy Sisa Pista az erdőben kóborló álruhás Mátyás királynak egy marék aranyat nyomott a kezébe éhsége csillapítására, hogy aztán együtt tanítsák móresre az urakat. És ezért gyűjthette a Gyimesekben nem is oly régen Berecz András az alábbi dalt:

Vadkörtefa fejéret virágzik,
Kispej lovam alattam cikázik.
cikázz lovam, cikázz utoljára,
rajtad menyek nagy Oroszországba.

Még azt mondják, hogy ne tartsak szeretőt,
Jön a muszka, ássa a temetőt.
Ásd meg muszka a macskádnak, kutyádnak,
ne a szegény magyar katonának.

Rózsa Sándor sétál a gyimesi erdőbe',
arra jön Sztalin, tanácsot kér tőle.
Megállj Sztalin, adok én egy jó tanácsot,
Edd meg a sarlót, meg a kalapácsot.

Illő röviden szólni a könyv felépítéséről. A kötet a betyárkártyát igyekszik részletesen bemutatni, többszörösen szükségesnek látszott a munkát történeti visszatekintéssel kezdeni. Így rövid fejezetekben olvashatunk a kártya magyarországi megjelenéséről, a már fentebb említett, a szakirodalom által Tell kártyának nevezett játszma történetéről és elterjedéséről, majd az újabban megjelenő kártyák formai és gondolati világáról. Azért, hogy a kártyalapokon szereplő betyárok, duhajok világát és motivációit jobban megérthessük, lényeges volt a betyárvilág korszakának bemutatása is.

Mintegy átvezetésként szó esik a betyárok és a kártya kapcsolatáról is. A betyárok között éppen olyan megosztott volt a kártya megítélése, mint a társadalom egészében. Volt, akit éppen a hazárdjáték kényszerített betyáréletre, példának okáért az a nevezetes Varjas Jancsi is akkor kezdte a betyárkodását, miután egy téli éjszakán a huszonegyes nevű játékon a paklizás teljes kizárása mellett elvesztette a subáját. De akadt olyan betyár is, aki a játékot kedvtelésből űzte. Gruber János, ügyvéd, lapszerkesztő, nem mellesleg Kaposvár városának neves krónikása mesélte el, hogyan esett, amikor Sobri Jóskának tarokkozni támadt kedve: *„Nagybáty ám, Lits Antal, a Sina báró uradalmainak főkormányozója beszélte el nekünk, hogy midőn még Mesztegnyőn a Hunyady grófok uradalmában volt alkalmazva, az ottani szőllőhegyekben mutatkozó Sobri egy illedelmes levélben arra kérte, segítse ki őket a tarokkban, mert nincs negyedik játszótárs. Szegény bátyámnak nagy fejtörést adott, elmenjen-e ebbe a veszedelmes kompániába, de úgy vélte, nagyobb baj lesz, ha elmarad. A játszma kezdetén bizony remegett a kártya a kezemben, mondta. Rám is förmedt Sobri: csak nem néz minket az úr olyan neveletleneknek, hogy a vendégjoggal visszaélünk […]A tarokkparti végeztével azt mondja Sobri vendégének, hogy tessék ám most rögtön lovasfutárt küldeni Marczaliba a dsidásokhoz, hogy itt van Sobri, nehogy miattunk bajba keveredjék, de mikorra azok megérkeztek, az egész bandának természetesen hűlt helye volt. Ez csak patent gavallérvonásra vallott.”*
És arra is találunk példát –Tóth Béla tollából –, hogy a betyár egészen másképpen használta ki a kártya iránti olthatatlan szenvedélyt:
„Hogy a’ fürdőbe érkezém, semmi másról nem beszéltek a’ Vendégek, mint hogy amaz Angyal Bandi, a’ híres Haramia, esténkint ötöd hatod magával bé szokott látogatni Parádra és a’ kártyázó Urakat meg sarcollya. Ez valóban nem volt mese; Borsodi Urak keservesen panaszkodának, hogy ama cégéres Betyár őket is ki rabolta halálos fenyegetődzések között,

midőn Macaut játszottak edgyikünknek szobájában estve tíz óra felé.”

A könyv második felében olvasható a betyárkártya részletes bemutatása. Kirajzolódik elénk a 32 lapos, német színjelű játszma felépítése, részletes leírást olvashatunk a számozott lapokon feltűnő ábrázolásokról és az ott megrajzolt történetekről, a hátlap azaz a reverz szerepéről, valamint a makk hetesen lévő cégjelzésről is. Természetesen a kártyán szereplő tucatnyi betyár életébe is betekinthetünk. A különböző figurás lapokon megjelenő zsiványok egyébként pontosan kirajzolják a betyárvilág területi elterjedését is, így a királyokon alföldi lovas betyárok szerepelnek (Rózsa Sándor, Angyal Bandi, Zöld Marci és Bogár Imre), a felsőkön bakonyi duhajok tűnnek fel (Milfajt Ferkó, Sobri Jóska, Savanyó Jóska, Oroszlán Pali), míg az alsókon somogyi, nógrádi és a Felvidék déli határvidékén tanyázó betyárok láthatók (Vidróczki Marci, Mészáros Pali, Jáger Jóska és Sisa Pista).

A szöveget szakmailag Andrásfalvy Bertalan professzor úr ellenőrizte, és az ő gondolatai olvashatóak az ajánlásban is. A fülszöveget Balázs Katalin, gyergyószentmiklósi újságírónő vetette papírra. A kötet végén részletes angol és román nyelvű összefoglaló található. Az angol fordítást Tomanek Bernadett, a románt Drentea-Istók Erzsébet készítette. Vargyas Ildikó nemcsak a betyárkártya lapjait festette meg, de e kötet tipográfiája, tördelése és illusztrációja is az ő keze munkáját dicséri. A könyv Gyergyószentmiklóson, a F&F International Kiadó és Nyomda gondozásában jelent meg.

Befejezésül arra a kérdésre keressük a választ, hol a helye és van-e szerepe ma a kártyának, a kártyajátéknak? Magyarországra Mátyás királyunk idején kerültek az első kártyák, s mint mindenhol szerte Európában, hazánkban is hamar népszerűvé vált. Megítélése a kezdetektől fogva kettős: a különféle hazárdjátékok miatt sokan az ördög bibliáját látták benne, ugyanakkor a szórakoztató, tét nélkül vagy csak jelképes tétre játszott játékok hamar beépültek a mindennapok és ünnepek rendjébe. A péntek és a vasárnap délutánok mellett játszottak adventben, karácsonykor, húsvétkor, és szinte a legutóbbi időkig a halotti virrasztók megszokott kelléke volt az egész Kárpát-medencében. A kártya a szabadidő eltöltésének egyik fontos kelléké vált, ám az utóbbi időben csökkent a népszerűsége. Ez nyilvánvalóan összefügg elmagányosodó társadalmunkkal, ahol a valós emberi kapcsolatokat virtuális kötődések és élmények váltják fel. Pedig kellemes időtöltés, agytorna és emberi kapcsolatok fenntartásának eszköze egyben. Aligha mondhatja bárki, hogy ezek közül bármelyikre ne lenne ma szükség. Nem is olyan régen együtt játszott a család, baráti társaság, szomszédság. A betyárkártya készítőinek amellett, hogy eleget kívántak tenni az oly sokszor és oly sok helyütt elhangzott kívánalomnak, miszerint „magyart a magyar kártyára!”, nem titkolt szándéka volt, hogy ezzel a magyar díszítőművészet motívumvilágán alapuló kártyával újra egy asztal mellé ültessen családokat, baráti társaságokat, fölélessze a valós emberi kapcsolatokat.

Jó olvasást, kedvező lapjárást!

A könyv megrendelhető a betyarkartya[kukac]gmail.com címen.

Hivatkozott irodalom:

Beér Gyula: Irka-firka. Balatonvidék. XIX. évfolyam 28. szám. Keszthely, 1915. július 11. 1-2 lap.

Csoóri Sándor: Rózsa Sándor sírja. In: Nomád napló. Magvető Kiadó. Budapest, 1978. 195-199.

Gruber János: Ügyvédi honorárium. In: Morzsák a negyvenéves asztalról. Kaposvár, 1913.

Kolb Jenő: Régi játékkártyák. Magyar és külföldi kártyafestés XV-XIX. század. Budapest, Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1984. reprint

Tóth Béla: A leveles ládából (III.). In: Boldogasszony dervise és egyéb elbeszélések. Athenaeum Nyomda. Budapest, 1913. 282-290.